

Kuşakların Ahlâkî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg'in Ahlâkî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme*

İbrahim Gürses**

M. Akif Kılavuz***

Öz

Günümüzde hızlı değişen çağdaş hayat tarzı, nesillerin birbiriyle iletişiminde farklılaşmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kuşaklar arası iletişim eksikliği her bir neslin kendisini toplumun bütününe bir parçası olarak değil, bir alt kültür olarak görmesine sebep olmuştur. Bu olumsuzlukları en az seviyeye indirmek için din toplumunda iki ya da daha fazla yaş grubunun karşılıklı paylaşma yoluyla birlikte yaşamasına, öğrenmesine ve birlikte planlanmış eğitim etkinliklerine katılmasına daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Bu çalışmada nesiller arası formal ve informal din eğitiminin imkânlarının neler olabileceği konusu ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ahlak, ahlak kuramları, bilişsel gelişim, gelenek

Collective Learning of Moral Values among Generations: An Assessment with regard to Moral Development Theory by Kohlberg

Abstract

In our time, the rapid-changing modern lifestyle brings along emergence of differences in communication between generations. Due to lack of communication between generations, each generation conceives itself as a subculture, and not a part of the society as a whole. In order to minimise such negative circumstances, there is a growing requirement for collective living, learning and participation in collectively-planned educational activities of two or more groups of age in a religious society. Hereby study investigates the possibility of intergenerational formal and informal education of religion.

Keywords: morals, moral theories, cognitive development, tradition

* Bu çalışma, 24-27 Eylül 2009 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası Davraz Kongresi'nde aynı isimle sunulan bildiriden faydalanılarak hazırlanmıştır. Bk. *Küresel Diyalog Uluslararası Davraz Kongresi Bildiriler Kitabı* (ed. Uysal Kerman ve dğr.), Isparta 2009, s. 2981-2994.

** Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(ibrahimgurses@hotmail.com)

*** Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(makifkilavuz@hotmail.com)

Giriş

Günümüzde değişen hayat tarzı, nesillerin birbiriyle iletişimde farklılaşmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sanayileşme sürecinde ailenin yapısında değişiklikler meydana gelmiş, büyük anne ve büyük babalar torunlarından ayrı yerlerde yaşamaya başlamış, parçalanmış ailelerin sayısında artışlar görülmüştür. Ayrıca okullarda aynı yaş gruplarından bireyler aynı sınıflarda eğitim görmeye başlamış; oyun, spor ve eğlence programları arkadaş grupları çerçevesinde organize edilmiştir. Bu gelişmeler çocuk ve gençlerin yetişkinlerden ayrı ortamlarda daha fazla zaman geçirmesine sebep olmuştur. Sonuçta nesillerin birbirleriyle iletişiminin süre ve miktarında azalmalar meydana gelmiştir.

Nesillerin birbirlerinden uzaklaşmaları sonucu yetişkinler bir taraftan iş hayatının getirdiği zorluklar, diğer taraftan anne babalarına yardımcı olma ve çocuklarını yetiştirme konusunda problemlerle karşılaşmışlardır. Yaşlılar, artan bir şekilde gençlerin enerji ve yardımından mahrum kalmışlardır. Torunlar da büyükanne ve büyükbabalarının tecrübelerinden yeteri oranda yararlanma imkânı bulamamışlardır. Bu durum, kuşakların birbirleriyle yardımlaşmaları anlayışını olumsuz yönde etkilerken bazen de nesillerin birbirlerine önyargıyla bakmalarına ve hatta çatışmalarına sebep olmuştur.

Toplumdaki bireyler arasında görülen bu olumsuzlukları en az seviyeye indirmek için günümüzde farklı kuşakların daha fazla bir arada bulunmaları, birbirleriyle daha yakın iletişim kurmaları ve bazı etkinliklerde bir arada olmaları ihtiyaç haline gelmiştir.

Günümüzde ahlâkî değerlerin aktarılması açısından iki ya da daha fazla yaş grubunun ortak tecrübeler elde etmesine, karşılıklı paylaşma yoluyla birlikte yaşamasına, öğrenmesine ve birlikte planlanmış eğitim etkinliklerine katılmasına daha çok ihtiyaç duyulmaktadır.

Kohlberg'in ahlâk gelişim aşamaları anlayışı bu görüşleri desteklemektedir. Kohlberg'in ahlâk gelişim evreleri anlayışı, bireylere ahlâkî değerlerin aile, din, hukuk ve ekonomi gibi sistemler içinde kazandırılacağını ortaya koymaktadır. Çocukların ahlâkî değerleri benimsemeleri ancak arkadaşları ve yetişkinlerle iletişime geçmek suretiyle mümkün olabilecektir.

Bu makalede farklı kuşakların birbirleriyle ilişkileri sonucu ahlâkî değerleri benimsemelerinin nasıl gerçekleştiği ve farklı yaş gruplarının oluşturduğu ortamlarda ilişkisel ve fikirselle öğrenme imkânlarının neler olabileceği konusunun açıklanması amaçlanmıştır.

A. Bazı Ahlâk Gelişim Kuramları

Ahlâk ve vicdan gelişimi konusunda bilim adamları tarafından değişik dönemlerde farklı görüşler ileri sürüldüğü bilinmektedir. Psikoloji bilimi çerçevesinde ahlâk gelişimi ile ilgili ilk bilimsel yaklaşımlar, Sigmund Freud ve Jean Piaget tarafından XX. yüzyıl başlarında geliştirilmiştir; daha sonra Davranışçı Psikologlar da ahlâkî gelişim alanına değinmişlerdir. Bu uzmanların ahlâk gelişimi anlayışlarında diğer insanlarla, özellikle diğer kuşaktaki bireylerle ilişkiler önemli bir yer tutmaktadır.

1. Psikanalitik Kuramın Ahlâk Kavramına Yaklaşımı

Freud, ahlâk ve kişilik gelişimini, duygusal güdül bir süreç olarak ele almış ve bu süreci; id, ego ve süperego ilişkilerindeki denge kavramına bağlamıştır. “İd”, kişiliğin temel sistemidir. İnsanın doğuştan itibaren sahip olduğu tüm güdülerin toplamıdır. “Ego”, kişinin çevresiyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan, kişiliğin gerçekçi ve bilinçli ögesidir. Ego, bilinç düzeyindeki algılardan, anılardan, düşünce ve duygulardan oluşur. Süperego, kişiliğin, ahlâkî yönüdür. Süperego, toplum ya da temsilcileri tarafından onaylanmış ölçütlere göre davranmak ister ve toplumsal yasakları içerir. Davranışların, ahlâk kurallarına uygun olup olmadığına karar verir. Süperego, çocukluk devresinde, çocuğun, büyükleri ile olan etkileşimi sonucu gelişir.¹

2. Davranışçı Kuramın Ahlâk Kavramına Yaklaşımı

Davranışçı yaklaşıma (behavior learning) göre yapıp etmelerimiz, kendi yaşantılarımız tarafından belirlenir. Bu bakış açısına göre insanlar, öğrendikleri davranışların toplamıdır. Genelde başkaları tarafından onay gören ve pekiştirilen davranışlar “doğru”, hoş görülme, cezalandırılan davranışlar ise “yanlış” olarak değerlendirilmektedir.

Davranışçılar model alarak öğrenmeye de önem vermişlerdir. Onlar, birçok günlük davranışın model alma yolu ile kazanıldığını belirtirler.

¹ Bk. Sigmund Freud, *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri*, (çev. Selçuk Budak) Öteki Yayınevi, Ankara 1994, s. 87-94; Gökçe Cansever, *İçimizdeki Ben (Freud'un Görüşününün Açıklanması)* Beta Yayınları, 3. Bs., İstanbul 1985, s. 113-120, 195-136; Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, 4. Bs., İstanbul 1990, s. 35-38; Faruk Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2007, s. 90-92.

Bireyler, kişiler arası ilişkileri, önemli kişilerin davranışlarını, tercihlerini taklit ederek kazanabilirler.²

3. Sosyal Öğrenme Kuramının Ahlâk Kavramına Yaklaşımı

Sosyal öğrenme kuramı (social learning theory) kişiliğin oluşumunda, kişisel ve çevresel etkenlerin hepsinin birbiri içine girmiş belirleyiciler olarak etkide bulunduğunu savunur. Bu anlayışa göre davranış, çevreden etkilenmektedir. Sosyal Öğrenme kuramcıları, ahlâkî ilkelerin model alma, taklit ve pekiştirme vasıtasıyla öğrenildiğini ileri sürmüşlerdir.³ Çocukların, ahlâkî ilkeleri benimserken ilk örnekleri ve öğreticileri de çoğunlukla anne babalarıdır. Çocuklar hem bazı genel tutumları, hem de bazı özel davranışları, anne babayı gözlemleyerek öğrenirler.

Sosyal öğrenme kuramında, çocuğun, ahlâk gelişimini belirleyen kültürel normların, doğru veya yanlış değerler olarak içselleştirilmesi önemlidir. Bu yaklaşımda, değerler görecelidir ve bireyin doğduğu, büyüdüğü kültüre bağlıdır. Bu yaklaşım, ahlâklılığın kaynağının, anne-babadan aktarılan değerlerin içselleştirilmesiyle ilgili olduğunu ileri sürer.⁴

4. Bilişsel Gelişim Kuramının Ahlâk Kavramına Yaklaşımı

Bilişsel gelişim kuramcıları, bilişsel gelişim ile toplumsal deneyimlerin; bireylerin kural, yasa ve kişiler arası sorumlulukların anlamını daha güçlü bir biçimde kavramalarına yardımcı olduğunu kabul etmektedirler. Ahlâk gelişimini bilişsel açıdan ele alan kuramcılar, ahlâk gelişimini, farklılıklarla birbirini izleyen evreler olarak kabul etmişlerdir. Diğer bir deyişle bu kuramlar, ahlâk gelişimini, bireyin bilişsel gelişimi ile birlikte ele almaktadırlar.⁵

Bilişsel gelişim kuramının (cognitive developmental theory) kurucusu olan Jean Piaget'in çalışmaları, toplumsal ve ahlâksal gelişimin de bilişsel temellerle anlaşılabilceğini ortaya koymuştur. Piaget, ahlâk gelişiminin

² Gönül Karakavak Çırak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri ve Ahlâkî Yargı Yetenekleri İle Kendini Gerçekleştirme Düzeylerinin Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Adana 2006, s. 22.

³ Levent Mercin, "Piaget ve Kohlberg'in Ahlâk (Moral) Gelişim Kuramlarının Özellikleri ve Karşılaştırılması", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5 (2005), s. 76.

⁴ Karakavak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri*, s. 23.

⁵ Karakavak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri*, s. 24.

bilişsel gelişime paralellik göstererek derece derece ilerlediği ve hiyerarşik bir sıra izleyen dönemler içinde geliştiği şekli ile açıklamaya çalışmıştır.⁶

Piaget'e göre bilişsel gelişimin sosyal muhtevası ahlâk ile yakından ilgilidir. Çocuk büyüdükçe sosyal harmoniyi güvence altına alan kuralların değerini görmeye başlar. Ahlâklılık, kurallar sistemi ile yakından alakalıdır. Ahlâklılığın temeli de bu kuralların birey tarafından ne kadar benimsenip benimsenmediği ile ilgilidir.⁷ Piaget'in ahlâk anlayışında çocuk, kuralları dışsal etki sonucunda anlamaya ve öğrenmeye başlar. Böylece o "kendisi için iyi olan"la "başkası için iyi olan"ın ayırdına varır.⁸

Kohlberg'in ahlâk gelişimi kuramı, Piaget'in kuramının yeniden incelenmesi ve anlamlandırılmasıdır. Kohlberg ahlâkî yargı incelemesine Piaget'in zihin gelişimi boyutunda geliştirdiği evre gelişimi kavramı açısından yaklaşmış, Piaget'in bu alandaki çalışmalarını sonuca ulaştırmış ve onun bulgularını genişleterek yeniden düzenlemiştir.

5. Kohlberg ve Ahlâkî Gelişimi Kuramı

Lawrence Kohlberg 1927 yılında New York'da doğmuş ve 1948 yılında Şikago Üniversitesinde eğitim görmüştür. Kohlberg, ahlâkî gelişimde zihinsel (cognitive) etkenler üzerinde önemle duran ve gelişim kavramını buna göre oluşturan araştırmacılardan biridir.⁹

Kohlberg ahlâk gelişiminin bilişsel gelişim ile paralellik gösteren bir yaklaşım içerisinde oluştuğunu açıklamıştır. Tayland, Malezya, Meksika, Türkiye gibi çeşitli ülkelerdeki ahlâkî düşünceleri araştıran Kohlberg, bu ülkelerde yaşayan bireylerde birbirine benzer gelişim süreçlerinin varlığını saptamıştır. Gelişim sürecinin bir dine ya da dinsizliğe bağlı olmadığını

⁶ Münire Erden-Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 1995, s. 106.

⁷ Peter R. Marr, *Development of an Intergenerational Curriculum for Christian Education Ministry in the Church*, The Eastern Baptist Theological Seminary, A Bell Howel Information Company, University Microfilms International, UMI no: 9026401, USA 1990, s. 42.

⁸ Marr, *Development of an Intergenerational Curriculum for Christian Education Ministry in the Church*, s. 43.

⁹ Mercin, "Piaget ve Kohlberg'in Ahlâk (Moral) Gelişim Kuramlarının Özellikleri ve Karşılaştırılması", s. 79.

belirlemiştir. Kohlberg'e göre bütün kültürlerdeki insanlar adalet, eşitlik, sevgi, saygı, otorite gibi aynı temel ahlâkî kavramları kullanırlar.¹⁰

Kohlberg de Piaget gibi çocuk ve yetişkinlerin, belirli durumlarda davranışlarını yöneten kuralları nasıl yorumladıklarını incelemiştir. Ancak Piaget'den farklı olarak Kohlberg, araştırmasını, çocukları oyunda gözleyerek değil, çocuklara ve yetişkinlere, ahlâkî ikilemleri kapsayan belirli durumlar vererek, onlara bu durumlarda nasıl tepkide bulunacaklarını sorarak yürütmüştür.

Kohlberg, aldığı cevapları sınıflayarak, insanların altı yargı aşaması geçirdiklerini belirtmektedir. Bu altı aşama ise, "Gelenek öncesi düzey", "Geleneksel düzey", "Gelenek sonrası düzey" olmak üzere üç ana evrede meydana gelmektedir. Bu üç düzey, çocuk ya da yetişkinin "doğru" olarak, ya da "ahlâkî davranış" olarak neyi algıladığına ve bunu nasıl belirlediğine göre sıralanmıştır. Diğer dönem kuramlarında olduğu gibi, her bir düzey kendinden önceki düzeye dayanmakta, kendinden sonraki döneme temel oluşturmaktadır. Ancak aynı kişi, bazı zaman ve durumlarda bir aşamada davranış gösterirken, bir başka zaman ve durumda da başka bir aşamada davranış gösterebilmektedir. İçinde yaşanan toplum, evrensel hiyerarşik basamakları kapsayan ahlâkî gelişimi hızlandırabilir, yavaşlatabilir ya da tamamen durdurabilir.¹¹

a. Gelenek Öncesi Düzey

Bu düzey Piaget'nin "dışsal kurallara bağlılık" döneminin özelliklerini yansıtır. Çocuğun, iyi kötü, doğru yanlış konusundaki yargıları, kendisinin yakınında bulunan ve fiziksel üstünlüğe sahip, genellikle anne baba gibi otorite kaynaklarına dayanır. Bu aşamada, doğru ya da yanlış olanı yargımlarken çocuğun kullandığı ölçütler, içsel olmaktan çok dışsaldır. Özellikle, çocuğun eylemlerinin doğru ya da yanlış oluşunu belirleyen, bu eylemlerin sonuçlarıdır. Bu düzeydeki çocuklar, insan yaşamının değerini,

¹⁰ Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, İmge Yayınevi, Ankara 1995, s. 137.

¹¹ Nermin Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi: Ahlâk ve Demokrasi Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (2003/1), s. 72, s. 43-76.; Michael Argyle, *Psychology and Religion an Introduction*, Routledge, London 2000, s. 196-198; Mary Jo Meadow - Richard D. Kahoe, *Psychology of Religion Religion in Individual Lives*, Harper and Row Pub., New York 1984, s. 58.

sadece kendi ihtiyaçlarını karşılayacak bir araç olarak görürler ve kendi ihtiyaçlarını ön planda tutarak, bu ihtiyaçlarını tatmine yönelirler.¹²

Aşama 1: Ceza ve İtaat Eğilimi

Ceza ve itaat eğilimi evresindeki çocuklar sadece otoriteye uyar ve cezalandırılmaktan kaçınırlar. Genel olarak olayların dış görünüşüne ve sonuçlarına bakarak karar verirler. Olayın gerisindeki neden önemli değildir. Davranışın fiziksel sonuçları, o davranışın iyi ya da kötü olduğunu belirler. Çocuklar kendilerini henüz bir toplumun üyesi olarak algılamazlar ve ahlâkî, kendilerinin dışında bir olgu olarak görürler.¹³

Kohlberg'e göre otorite, fizyolojik bakımdan güçlü görülmekte ve dolayısıyla bu erişilmez gücün oluşturduğu sabit ve durağan kurallar dizisine, sorgusuz sualsiz zorunlu bir itaat görülmektedir.¹⁴

Aşama 2: Araçsal İlişkiler Eğilimi

Çocukların kendi ihtiyaç ve isteklerinin karşılanması önem arz eder. Araçsal ilişkiler eğilimi evresinde belirgin düşünce "eşitlik" olduğu için, "iyilik ya da kötülüklerin karşılıklı eşit paylaşımı" ahlâk anlayışının temelini oluşturmaktadır. Çocuklar bu dönemde diğer insanların da ilgilerinin farkına varırlar. Ancak, ahlâkî yargıda bulunacakları zaman, başkalarının ihtiyaçlarını somut bir şekilde dikkate almakla birlikte, hala ilk planda kendilerinin ihtiyaçları ile ilgilenmektedirler.

Bu evrede çocuk, otoritenin de hata yapabileceğini somut olarak kavramaya başlar. Böylece, otoritenin daha önce düşündüğü gibi güçlü olmadığını anlamaya başladığında, topluma karşı yeni bir bakış açısı kazanır ve yavaş yavaş kendini diğer insanların yerine koyar. Pek çok kişinin

¹² Kohlberg Lawrence, "Stage of Development as a Basis for Moral Education", *Moral Development, Moral Education and Kohlberg* (ed. Brende Munsey) Religious Education Press, Alabama 1980, s. 91; Emine Küçükalp, *Ahlâkî Yargı Gelişimi ve Dindarlık Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa 2004, s. 20.

¹³ Mary J. Gander - Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, (ed. Bekir Onur) İmge Yayınevi, 2. Bs., Ankara 1995, s. 432; Karakavak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri*, s. 32; Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi", s. 64

¹⁴ Karakavak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri*, s. 33; Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, s. 76.

kendine özgü çıkarların peşinde olduğunu ve bu farklı çıkarların çelişki yarattığını, bu nedenle de doğrunun ve adaletin göreceli olduğunu fark etmeye başlar. Ancak, araçsal ilişkiler eğilimi evresinde düşünce hala somut seviyededir.¹⁵

b. Geleneksel Düzey

Geleneksel düzeydeki birey, gelenek öncesi düzeyin egoist bakış açısından, grup değerlerini ve kurallarını, bilişsel açıdan tanıma düzeyine geçiş yapar. Birey, kişiler arası iyi ilişkiler kurma eğilimine yönelir.

Geleneksel düzeydeki kişiler için; aile, grup ve diğer insanların beklentileri her şeyden önemlidir. Bu beklentiler yakın ve açık sonuçları düşünülmezsizin kabul edilir. Sosyal düzeni destekleme ve sadakat önemlidir. Kendi ihtiyaçları bazen grubunkilere göre ikinci planda kalır.

Geleneksel düzeyde diğer insanlar tarafından kabul edilen, benimsenen ve takdir edilen davranışlar doğrudur. Bu düzeydeki birey, ailesinin, grubunun ya da milletin beklentilerini kendi doğruları olarak kabul eder. Birey, yalnızca toplumun veya otoritenin kurallarına, beklentilerine, geleneklerine uymakla kalmaz aynı zamanda bu düzeydeki kuralları destekler, haklı görür ve kurallara sadakat gösterir. Bu noktada yalnız toplumsal düzene uymak değil, bu düzeni korumak, desteklemek ve bu düzenin kurum ve gruplarıyla özdeşleşmek de önem kazanır.

Geleneksel düzeye geçişte en önemli bilişsel farklılık, rol alma ya da empati kurma becerisinin oluşup gelişmesidir. Birey kendisini, düşünce düzeyinde bir başkasının yerine koyar ve olaylara onun bakış açısı ile bakar. Bu düzeydeki kişiler, aile üyelerinin şefkati ve empatisi sayesinde, insan yaşamının değerini anlarlar. Başkaları tarafından sevilmemekten ve onaylanmamaktan kaçırarlar. Birey bu düzeyde, diğer insanların da benzer istek ve duygulara sahip olabileceklerini düşünür ve bazı sosyal sistemlerin gerekliliğine inanır.¹⁶

¹⁵ Küçükalp, *Ahlâkî Yargı Gelişimi ve Dindarlık Arasındaki İlişki*, s. 20; Karakavak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri*, s. 33; Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi", s. 64; Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, s. 77.

¹⁶ Karakavak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri*, s. 34; Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi", s. 64.

Aşama 3: Kişiler Arası Uyum Eğilimi

Geleneksel düzey içinde yer alan üçüncü aşamada, akran gruplarıyla işbirliği gözlenir. İyi davranış, başkalarına yardım etmek ya da onları mutlu etmektir. Başkaları tarafından onay görmek, iyi çocuk olmak için önemlidir. Benmerkezciliğin azalması ve somut işlemler dönemine girilmesiyle, olaylara başkaları açısından bakabilme özelliği kazanılır. Ahlâkî yargılarda başkalarının hissettikleri de dikkate alınır. Ancak yapılan davranışlar sadece ceza almamak için değil, aynı zamanda başkalarını mutlu etmek için yapılmaya çalışılır.

İyi olmak; başkaları ve onların duyguları ile ilgilenmek, karşılıklı ilişkileri sürdürmek, sadık ve güvenilir olmak, minnettarlığı sürdürmek, beklentiler ve kurallar doğrultusunda davranmaktır. İyi olmanın yanında, diğer insanlarla olumlu ilişkileri destekleyen kuralların ve otoritenin devamlılığını sağlamak da önemlidir. Davranışlar, ilk defa niyete göre değerlendirilmeye başlanır. İkinci evredeki “mutlak eşitlik”, yerini “adalet” anlayışına bırakır ve dolayısıyla üçüncü evredeki birey, hem kendi gözünde, hem de başkalarının gözünde iyi bir insan olma ihtiyacı hisseder. Böylece kendini başkalarının yerine koyarak onlara iyi davranmaya çalışır ve kendisine de iyi davranılmasını bekler. Bu açıdan başkalarınca sevilmemekten ve onaylanmamaktan hoşlanmazlar.¹⁷

Aşama 4: Kanun ve Düzen Eğilimi

Kanun ve düzen eğilimi evresinde ahlâk; paylaşılan standartları, hakları ve sorumlulukları benimseme ve yerine getirme olarak tanımlanır. Birey için doğru davranma, toplumsal düzeni koruma ve toplumun ve grubun refahı doğrultusunda davranmaktır. Bu evrede kanunların korunması, bağlı olunan kurum, grup veya topluma katkıda bulunmak ve başkalarının beklentilerine saygı duymak gerekli görülür.

Kişiler arası ilişkiler, sosyal yapı içindeki yerine göre belirlenir. Kural ve otoriteye itaat yerine, kural ve otoriteyi sürdürmek esastır. Bu dönemde doğru davranış, otoriteye ve sosyal düzene uygun olarak kişinin görevini yerine getirmesi olarak düşünülür. Artık, akran gruplarının kurallarının yerini, toplumun kuralları ve kanunları almıştır. Kanunlar sorgulanmaksızın izlenir. Kanunlara uymayanlar asla onaylanmaz.

¹⁷ Karakavak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri*, s. 33; Çiftçi, “Kohlberg’in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi”, s. 64, 77.

Bu evrede, gruba bağlılık, kişisel ilişkiler ve iyi niyet tek başına yeterli değildir. Birey, yasaların, toplumun iyiliği için var olduğunu bilir ve kendi huzuru için yasalara katı bir biçimde bağlanır. Her yasanın, istisna göstermeksizin herkese aynı şekilde uygulanmasının eşitlik ilkesinin temelini oluşturduğu kabul edilir.¹⁸

c. Gelenek Sonrası Düzey

Bu düzeyde insan yaşamı, kutsal ve evrensel bir doğru olarak algılanır ve insan haklarının gözetildiği evrensel değerler benimsenir. Ahlâkî otonomiye geliştirmiş olan birey, toplumun kurallarını anlar ve kabul eder. Böylece kuralların oluşturduğu genel ilkeler birey tarafından yapılandırılabilir, kavranabilir ve gerektiğinde ilkelere bağlı olarak kuralları değiştirmeye çaba harcanarak daha iyi bir toplum oluşturulabilecek ilke ve değerlerle ilgilenilmeye başlanır.¹⁹

Aşama 5: Sosyal Sözleşme Eğilimi

Bu aşamada kanunların kullanımı ve bireysel haklar, eleştirici bir şekilde incelenir. Toplumun kanunları ve değerlerinin görelî ve topluma özgü olduğu kabul edilmektedir. Bu evredeki birey için doğru olan davranış, insanların farklı düşünce ve değerlere sahip olduğunu bilme, bu göreceli değerleri, çoğunluğun görüşüne ters düşse bile korumaktır. Bununla birlikte, bu temel haklara herhangi bir müdahale olduğu takdirde, demokratik süreçleri işleterek hakların tekrar kazanılmasını sağlamak önemlidir.

5. evredeki bireyin, toplumun üstünde bir bakış açısı vardır. Kanunlar, sosyal düzeni korumak, temel yaşama ve özgürlük haklarını güvence altına almak için gerekli görülür. Kanunlara, çoğunluğun haklarını koruyacağı ve herkesin refahı için uyulur. Eğer kişinin ihtiyaçları ile toplumsal kanunlar arasında bir çatışma ortaya çıkarsa, adaletli olmayan yasalara boyun eğme yerine, bunları değiştirmeye çalışma doğru kabul edilir. Yasaların çoğunluğunun, insan haklarını korumak için yapıldıklarını kabul etmekle

¹⁸ Kohlberg, "Stage of Development as a Basis for Moral Education", s. 91-96; Karakavak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri*, s. 34-35; Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi", s. 6; Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, s. 78.

¹⁹ Kohlberg, "Stage of Development as a Basis for Moral Education", s. 91-96; Karakavak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri*, s. 35; Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi", s. 65.

birlikte, işlevsiz ya da yetersiz olan ve insan haklarını korumakta aciz olan yasaların değiştirilebileceğine inanılır.²⁰

Aşama 6: Evrensel Ahlâk Gelişimi

Altıncı evrede, “tersine çevrilebilirlik” ve “evrenselleştirilebilirlik” felsefi kavramları öncelikli olarak yer alır. Tersine çevrilebilirlik kavramı, hak ve görevlerin yer değiştirmesine dayanan mantıksal bir anlayışın simgesidir. Bir kimsenin hakkı, diğer bir kimsenin görevini belirler. Bir kimsenin görevi de, bir diğerinin haklarıyla ilişkilidir. Çelişkili durumlarda, bu görünüm tersine çevrilebilir; yani empati yoluyla adil ve dengeli çözümler bulunabilir. Evrenselleştirilebilirlik kavramında ise, tersine çevrilme yoluyla verilen adil ve dengeli kararın, herkesçe paylaşılan ve benimsenen adalet anlayışını simgelediği belirtilmektedir.

Evrensel ahlâk evresinde “doğru ve yanlış”, sosyal düzenin yasa ve kurallarıyla değil, kişinin kendi vicdanıyla ve kendi geliştirdiği ahlâk ilkeleriyle tanımlanır. Bu ilkeler, somut ahlâk kuralları olmayıp, genel soyut ilkelerdir. Bu ilkeler, evrensel adalet ilkelerini, insan haklarının eşitliğini ve bireysel bir kişi olarak insanın onuruna duyulan saygıyı içermektedir.

Beşinci evredeki birey sosyal çıkarlarını düşünürken, altıncı evredeki bireyin düşüncesinde, mantıki bir kavrayış, evrensellik ve tutarlılık vardır. Altıncı evredeki birey, insanların sonlu varlıklar olduğunu ve onlara, bu gerçek bağlamında davranılması gerektiğini düşünür. Hayatın değeri, her türlü kişiler arası ilişkiden öte görülür. Bu evredeki bireylerin sahip olduğu ahlâkî inançlar, çoğu zaman toplumdaki çoğunluk tarafından kabul edilen sosyal düzenle çatışma halindedir.

Kohlberg’in bahsedilen bu ahlâkî gelişim evrelerinin bazı niteliksel özellikler gösterdiğini söylemek mümkündür. Gelişim evreleri adım adım birbirini izlemektedir. Örneğin, ikinci evrenin bencil bireyi dördüncü evreye atlayamamaktadır. Birey, yavaş yavaş ikinci evrenin egolarından kurtularak üçüncü evrede aile ve akran gibi küçük gruplara yönelmekte daha sonra dördüncü evrede geniş gruplara yönelmektedir.

Yetişkinlerin çoğunluğu muhtemelen dördüncü evrede bulunmaktadır, ancak bazılarının beşinci ve altıncı evreye doğru gelişmeleri de söz

²⁰ Karakavak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri*, s. 35; Çiftçi, “Kohlberg’in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi”, s. 65; Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, s. 79.

konusudur. Bireyin ahlâkî yargısı, ara sıra bir üst ya da alt evreye yoğunlaşmakla birlikte, baskın olarak bir evrede yoğunlaşmaktadır. Birey, baskın olduğu evre düşüncesinden bir üst düşünceye yöneltilebilir, ancak bir alt evreye yöneltilemez. Örneğin, ikinci evrenin bencil bireyi cezalandırma korkusunun temel olduğu bir alt evreye yöneltilemez; ancak aile, akranlar gibi gruplara bağlılığa yöneltilebilir.

Empati, moral gelişim için gerekli olmakla birlikte, yeterli bir koşul oluşturmamaktadır. Bireyin, toplumun ne olduğunu anlaması ve karşılıklı saygıya dayanan doğru ya da yanlış davranışları yargılaması empati yoluyla olmaktadır.²¹

Yaş, her zaman gelişim göstergesi değildir. Bazı gençler yetişkinlerden daha yüksek evrelere ulaşabilmektedir. Bilişsel gelişim ahlâkî gelişim için gerekli, ancak yeterli değildir.²²

B. Kohlberg'in Görüşlerinin Kuşakların Ahlâkî Değerleri Birlikte Öğrenmeleri Açısından Değerlendirilmesi

Kohlberg'e göre ahlâk, hak-haksızlık, doğru-yanlış, iyi-kötü konularında bilinçli yargılama ve karar vermeyi ve bu karar doğrultusunda davranışta bulunmayı kapsayan bilişsel bir yapıdır. Bir başka deyişle Kohlberg'e göre bilişsel bir yetenek olan ahlâk, bireyin kendisinin belirlediği ve aynı zamanda evrensel ilkelerle örtüşebilecek düzeydeki ilkelere göre yargıda bulunması, kararlar alması ve bu doğrultuda davranabilmesi yeteneğidir.²³

Kohlberg'in ahlâk gelişim evreleri anlayışında, bireylerin değerler sistemini elde edebilmesinin sadece formal eğitim etkinlikleriyle gerçekleştirilmesi mümkün görünmemektedir. Bu açıdan bazı yazarlar bu gelişim aşamalarının bireylere doğrudan öğretilemeyeceğini, bu ilkelerin aile, hukuk ve ekonomi gibi sistemler içinde gerçekleştirilebileceğini ileri sürerler. Çocukların bu ahlâkî değerleri benimsemeleri ancak arkadaşları ve yetişkinlerle iletişime geçmek suretiyle mümkün olabilecektir.²⁴

²¹ Karakavak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri*, s. 32, 36; Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi", s. 65; Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, s. 80.

²² Karakavak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri*, s. 31.

²³ Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi", s. 50.

²⁴ Christine M. Ross, *A Qualitative Study Exploring Characteristics of Churches Committed to Intergenerational Ministry*, Saint Louis University, A Bell Howel Information Company, University Microfilms International, UMI no: 3237443, USA 2006, s. 29.

Kohlberg'in psiko-sosyal gelişim dönemleri anlayışı, kuşaklararası gelişim açısından önem arz etmektedir. Gelişim evreleri anlayışıyla Kohlberg, özellikle kuşaklararası insan ilişkilerine vurgu yapmakta ve insan davranışının ortaya çıkmasında bireyin belirli bir kültür ve nesil içinde yaşamış olmasının önemli bir etki meydana getirdiğine inanmaktadır.

Başkalarıyla karşılıklı ilişkiler ve iletişim, Kohlberg'in ahlâkî gelişim ile ilgili görüşlerinde önemlidir. Ona göre ahlâkî gelişim, bireyin "dışındaki" kişilerle olan etkileşimi sonucu bireyin "içinde" meydana gelen değişimdir. Zaten ahlâk gelişimi, toplumun tüm değerlerine kayıtsız şartsız edilgin bir uyma değil, topluma etkin bir biçimde uyum sağlamak için değerler sistemi oluşturma sürecidir. Bireyler dünyayı, başkalarının değerlerini göz önünde bulundurarak "doğru" ve "yanlış" olarak değerlendirirler.²⁵

Kohlberg'e göre birey, çevreyle ahlâkî yargısı yolu ile etkileşimde bulunmaktadır. Bireyin toplumsal algısı ve toplumsal bilinci, ahlâkî yargı yetisi çerçevesinde oluşmaktadır. Model alınan "başka insanların varlığı" bireyin bir sonraki aşamaya ulaşmasında, bu safhayı anlayıp kavramasında etkili olmaktadır.²⁶

Ahlâk gelişiminin kapsamını, Kohlberg'in kuramında yer alan üç ahlâkî gelişim düzeyi belirler. Birinci düzey, genellikle çocukların düşünce biçimlerini betimler, ancak bazı ergenlerin, yetişkin ve yetişkin suçluların bu düzeyde oldukları gözlemlenmiştir. İkinci düzey olan geleneksel düzey, genellikle ergenlikte görülmeye başlar ve bu dönemde tam olarak benimsenebilir. Gelenek ötesi düzey ise en az rastlanan düzeydir, eğer ortaya çıkarsa ergenlikten başlayarak ilk yetişkinlikte görülebilir ve çok az yetişkin bu düzeye ulaşabilir.²⁷

Hayatın ilk yıllarında birey yalnız başına hayatın merkezindedir. Çocuk bu yıllarda saf bir benmerkezcilik (egocentrism) ile ilgilidir. Yavaş bir şekilde benmerkezcilikten uzaklaşmaya başlar. Cezalandırılmaktan kaçınmak için başkasının (anne babanın ve diğer insanların) kurallarına uyulması gerekir.

Çocuklar yetişkinlere, "güvenilir rol modeli" kimseler olarak ihtiyaç duyarlar. Yetişkinler çocuklara dinî ve ahlâkî değerleri formal ve informal

²⁵ White, W. James, *Intergenerational Religious Education*, Religious Education Press, Birmingham, Alabama 1988, s. 110-113.

²⁶ White, *Intergenerational Religious Education*, s. 112; Karakavak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri*, s. 37.

²⁷ Kohlberg'e göre bu düzey, Peygamberler, Martin Luther King, Mahatma Gandhi ve Rahibe Terasa gibi seçkin insanların bulunduğu bir düzeydir.

eğitim etkinliklerle öğretmekle kalmaz aynı zamanda kendi inançlarını onlarla paylaşırlar.

Anne babalar çocuklarıyla en fazla beraber olan kimseler oldukları için çocuklarının kendilerini gözleyebilecek, iletişimde bulunabilecek ve örnek alma imkânı bulabilecek fırsatlar meydana getirirler. Çocuklar, anne babaları tarafından günlük olarak sergilenen davranış tarzlarını hazır bir şekilde kabullenirler, üstünlüğünü kabul ettikleri kimseye benzemeye ve uymaya çalışırlar. Benimsedikleri kimsenin fikirlerini ve huylarını pek fazla şuur gerektirmeyen bir çaba ile kabullenirler. Kendilerine örnek olarak seçtikleri ebeveynlerinin ahlâkî tutum ve davranışlarından etkilenirler. Böylece ilk ahlâkî fikirleri ile doğru ve yanlış hakkındaki kararları oluşur.

Yetişkinlerin ahlâkî davranışlarını kendine model seçerken çocuklar, bu davranışları tekrarladıkça daha çok öğrenirler ve alışkanlık kazanırlar. Böylece model alma süreci, onların nasıl inanacaklarını, duygulanacaklarını ve davranacaklarını öğretir.²⁸ Ahlâkî hayatın gerekleri hakkındaki bilgilerin büyük bir kısmı bu yolla öğrenilmiş olur.

Ahlâkî gelişim, çocuğun toplumsallaşma süreci içinde neyin iyi, neyin kötü olduğu konusunda bir bilinç geliştirmesi ile ilgilidir. Çocuğun davranışları, kendisiyle ilişki kurduğu insanlar tarafından etkilenmektedir.²⁹ Ahlâkî gelişimle birlikte kişinin toplumun kuralları ve gelenekleri çerçevesinde kendisini denetleyebilmesi beklenir.

Çocuklar ahlâkî kuralları, bu kuralların ne anlama geldiğini kavramadan çok önce öğrenirler. Kohlberg'in ifadesi ile "rol alma" yeteneği 6 yaşından itibaren gelişmeye başlayan bir süreçtir. Rol alma yeteneği, "bir başkasının kendisi gibi tepki göstermek, kendi davranışına bir başkası gibi tepki verebilmek" becerisi olarak anlaşılmaktadır. Ahlâkî yargı, başkalarının haklarını kendi haklarına karşın tartmasıdır ki; bu da rol alma yeteneğini gerekli kılar.³⁰ Bu rol alma yeteneği de aynı yaştaki ve özellikle diğer kuşaklardaki bireylerle ilişkiler sonucu öğrenme ile ilgilidir.

²⁸ Irving King, "Imitation", *A Dictionary of Religion and Ethics* (ed. S. Mathews - G. Smith) USA 1921, s. 218; Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 151.

²⁹ R. F. Winch, *Identification and its Familial Determinants*, Bobbs-Merril, New York 1962, s. 1, 30.

³⁰ Hayati Hökekleli, "Çocukta Ahlâk Gelişimi", *İSAV Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, İstanbul, 1998, s. 188; White, *Intergenerational Religious Education*, s. 114.

Kohlberg'e göre rol alma yeteneği, ahlâkî duyarlılığın ve ahlâkî karakterin gelişiminde önemlidir. Bazen herhangi bir davranışı değerlendirirken neyin ahlâkî neyin ahlâkî olmadığını karar vermek oldukça güç olabilmektedir. Bu yüzden gerçekten ahlâkî ve ahlâkî olmayan davranışlar bazen durumsal etkenler ya da normal psikolojik süreçle ilişkili olabilmektedir.³¹

Kohlberg, ahlâk gelişimi üzerinde dururken, sosyal çevrenin etkilerini anlamada, çocuğa, çevresinin verdiği rol alma imkânının önemli olduğunu vurgulamıştır. Rol alma yeteneği, ahlâkî evreler boyunca bireyin ilerlemesini sağlayan mekanizmadır ve bu yetenek, daha üst bir ahlâkî evreye geçmek için ön koşuldur.

Rol alma becerisi, gelenek öncesi düzeyden, geleneksel düzeye geçişte en önemli bilişsel ayırt edici özelliktir. Aile üyeleri ve arkadaşlarla olan kişiler arası ilişkiler, eğitimsel, mesleki ve vatandaşlık etkinlikleri ile toplumun tüm kurumları, bireylere rol alma ile ilgili fırsatlar sunarak yüksek düzeyde ahlâkî yargı gelişimine katkıda bulunurlar.

On yaşlarından itibaren çocukta ahlâkî yargı ve davranış, otoriteye bağımlı, tek yönlü olma özelliğini kaybetmeye başlar. Bunun yerine birlikte iş görme ve karşılıklı ilişkiye dayalı bir anlayış çerçevesinde ahlâkî yapı şekillenmeye başlar. Çocuk kendi ahlâkî davranışlarının sonuçlarını toplumsal değerler ve zorunluluk açısından göz önünde bulundurur ve buna uygun olarak davranır. Çocuk artık ahlâkî değerlerin kişilere göre değişiklik ve farklılık gösterebileceğinin farkına varmıştır.³²

İkinci aşamada başkaları ile ilişkiler söz konusu olsa da çocuk başkasının düşüncesini anlama konusunda henüz yeterli seviyeye ulaşamamıştır.

Kohlberg'in bu ilkeleri doğrultusunda okul öncesi dönem çocuklarının bağımsız bir şekilde başarılı olabilecekleri fırsatlar meydana getirilmesi, oyun ve arkadaşlık ilişkilerinden yararlanılması ve örnek olaylar yoluyla karar verme yeteneğinin geliştirilmesi gerekmektedir.

İlköğretim döneminde öğrencilerin başarılı olma konusunda cesaretlendirilmesi ve kurallar oluşturabilmelerine imkân sağlanması gerekmektedir.

³¹ Bk. Necla Acun Kapıkıran, *Ahlâkî Davranış ve Topluma Yararlı Davranışlar: Sanat Eğitimi Fark Yaratır mı? Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2 (2008/5), s. 3.

³² Hökelekli, "Çocukta Ahlâk Gelişimi", s. 191.

Orta öğretim döneminde öğrencilerin rol modellerini araştırmalarına uygun fırsatlar meydana getirilmesi ve geçmişte yaşamış şahsiyetlerin başarıları, evrensel ahlak ilkeleri açısından tartışılması gerekmektedir.

Kohlberg'e göre Geleneksel Düzeyde (3. ve 4. kademe) gelenekler, kurallar, ödevler ve içinde bulunulan grubun beklentileri benliğe ait olarak yaşanır. Benlik, kişisel ve toplumsal karşılıklı ödevler ve beklentilerle özdeşleştirilir. Diğer bir deyişle bireyin kendisinden çok, kendisinden beklenenler, ödevler önemlidir.³³

Geleneksel düzey, somut düşünme ve rol alma yeteneğinin gelişmeye başladığı ergenlik döneminde ortaya çıkar ve yetişkinlik boyunca başlıca düzey olma özelliğini korur.

Ergenlik döneminde arkadaşlık ilişkisi yoluyla başkası ile karşılaşmak ve ben-merkezlilikten kurtulmak, ahlaklılığın önemli bir göstergesidir. Başkasını anlamak, başkası ile uzlaşmaktan önce gelir. Başkalarını anlama çabası ergeni kendini anlaması ve bağımsızlığı için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Başkası ile karşılaşmanın olduğu her yerde bir iletişim söz konusudur. Kendini tanıma ve bütünleme başkası ile iletişimi gerektirir. Diyalog durumunda eğitim, koşulların karşılıklılığı ilkesinden hareket eder. Diyalog ancak tarafların birbirlerine karşılıklı değer verdiği, saygı duyduğu bir iletişim ortamı içinde gerçekleşir. Bu da eğitimin özellikle ahlak eğitiminin, diyalog üzerine kurulmasını öngörür.³⁴

Bireyin kişiliğinin oluşmasında başkalarının davranışlarının gözlenmesinin önemli bir etkisi söz konusudur. Özellikle ergenlik döneminde gençler, değer verdiği kimselerden gördükleri davranışları benimseyerek uygulamaya çalışırlar. Ergenler, yetişkinlerin nasihatlerinden çok gözlem ve model alma yoluyla bilgi ve tecrübe kazanırlar. Böylece gençler, model aldığı kimselerden gördüğü, işittiği davranış ve tutumları uygulamaya çalışırlar. Bu şekilde ergenlerin sosyal gruba uyumu, olumlu yönde etkilenecek başkaları ile iletişimi kolaylaştırır ve onlar topluma kolayca uyum sağlayabilirler.³⁵

Ergenler, çocukluk çağında olduğu gibi anne baba ve diğer yetişkinlerin beklentilerini memnun edebilmek için onların ahlaki davranış ve

³³ Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi", s. 64.

³⁴ Mercin, "Piaget ve Kohlberg'in Ahlak (Moral) Gelişim Kuramlarının Özellikleri ve Karşılaştırılması", s. 74.

³⁵ Özcan Köknel, *Zorlanan İnsan, Kaygı Çağında Stres*, Altın Kitaplar, İstanbul 1988, s. 241.

uygulamalarına uyum gösterirler.³⁶ Eğer gençler, ahlâkî davranışın uygulanışını ve örneklerini diğer insanlarda görmüşse, bu davranışları ilgi ve dikkatle karşılayarak benimserler. Böyle bir ortamda yetişen gençler, büyüklerin davranışını benimseyerek kendi görüşünden çok, değer verdiği insanların düşünce ve davranışlarının etkisinde kalırlar. Böylece bu düşünce ve davranışlar onların kendi düşünce ve davranışları haline gelir.³⁷

Kohlberg'e göre Geleneksel Düzeyin 3. aşamasında karşılıklı beklentiler, ilişkiler ve uyum önemlidir. Kişiye yakın olanların; evlat, kardeş, arkadaş gibi belirli kişilerin rol beklentilerine uygun davranmak doğrudur. Önemli olan "iyi çocuk" olmaktır. Şerefli niyetleri olmak ve başkalarını kollayıp görüp gözetmek "iyi çocuk" olmak anlamına gelmektedir. İlişkilerin korunması; güven, sadakat, takdir görmeyi ve müteşekkire olmayı hissetmek içindir.

Ayrıca basamak 3'te empatik ilişkiler görülmeye başlamıştır. Referans grubuyla, önem verilen kişilerle yüz yüze ilişkiler önemlidir. Bu husus, ergenlik dönemine ulaşan bireyin "iyi çocuk" olma konusundaki benlik imajının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu aşamada ahlâkî değeri, rollere ilişkin davranışlardan ibaret olarak tanımlayan genel normlara odaklanılır. İyi bir insan başkalarıyla ilgilenen, başkalarıyla karşılıklı ilişkiler içinde, başkalarının beklentilerini gerçekleştiren ve grubundaki olağan ödev ve haklara saygı gösteren, iyi niyet sahibi birisidir.³⁸

Bir sonraki aşamada (4. aşama) ben, diğerleri ve toplum arasındaki üçlü ilişkiler ortaya çıkmaya başlar. Birey daha geniş bir toplumun kuralları, kanunları ve standartlarını kendi benliğinde birleştirir. Davranış ve düşünce bunlar tarafından yönetilir.³⁹

Kohlberg'e göre 4. aşamada bulunan bireyler için başkalarının takdir ve onayını almak genellikle aile ve arkadaş çevresinden beklenir. Her kuşaktan bireylerle ilişkilere imkân sağlanan etkinliklerde eğer bir aile atmosferi oluşturabilirlerse bu düzeydeki genç yetişkinlerin ihtiyaçları büyük ölçüde karşılanmış olur. Bu tutum, olumlu ahlâkî davranışların yüceltilmesine imkân sağlayacaktır. Bu açıdan kuşaklararası eğitim programları bu

³⁶ Michael Argyle - Beit B. Hallahmi, *The Social Psychology of Religion*, London 1975, s. 32, 40.

³⁷ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1988, s. 24, 94; Hökelekli, "Çocukta Ahlâk Gelişimi", s. 98.

³⁸ Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi", s. 62, 66.

³⁹ White, *Intergenerational Religious Education*, s. 114.

düzeydeki yetişkinler için olumlu etkiler meydana getirebilecektir. Bu etkinlikler vasıtasıyla 4. aşamadaki bireylerde aile ve topluma duyarlılık artacaktır.⁴⁰

5. evredeki “sosyal perspektif alma” modu, bireyin kendisinin, kendi toplumunun dışına çıkarak başka toplumların perspektifini alma bu perspektiften yaklaşma konusunda adım attığının göstergesidir.⁴¹

Kohlberg’e göre 5. aşamada toplumun takdiri aşılarak ahlâkî kararlar için daha geniş ve daha üst düzeyde bir anlayışa yönelinir. Farklı kuşaklarla ilişkiler yoluyla ahlâkî olgunlaşmanın üst düzeyinde bulunan insanların daha genç kuşaklara ve diğer insanlara model olmalarına imkân sağlanmış olur.⁴²

6. basamakta olan peygamberler, din ve ahlâk büyükleri diğer bireyler için en iyi modeldirler. Bireyler ideal bir perspektiften, inanç ve değerler sistemini bu şekilde geliştirebilirler. Peygamberler insanlara adalet, sevgi, hizmet ve benzeri en ideal prensipler konusunda rehberlik yapabilirler.⁴³

Sonuç

Sosyal psikolojinin en temel problemlerinden birisi, bireyin toplum tarafından ahlâkîleştirilmesi konusudur. Ahlâklılık, toplumun değerlerinin birey tarafından içselleştirilmesidir.⁴⁴

“Ahlâk” kavramı, toplumsal değerlerin birey tarafından yeniden oluşturulması şeklinde anlaşılmaktadır. Ahlâkî bilinç ve ahlâkî davranış, bireyin toplumla karşılıklı etkileşimi süreci içinde gelişir. Diğer bir deyişle ahlâk, insanlardaki “ben” ve “sen” ilişkisinden ortaya çıkmıştır. Bu nedenle ahlâk iletilbilir (communicable) bir olgudur. Ahlâk olgusunun iletilbilir olma niteliği, ahlâk eğitimine imkân veren temel bir niteliktir. “Ahlâk, bir kurallar sistemidir ve ahlâkîliğin özünde bireyin bu kurallara duyduğu saygı vardır. Bireyler gereken ahlâkî kuralları büyük oranda başkalarıyla olan ilişkiler yoluyla, bir başka deyişle hazır olarak almaktadır.

⁴⁰ Ross, *A Qualitative Study Exploring Characteristics of Churches*, s. 28.

⁴¹ White, *Intergenerational Religious Education*, s. 114.

⁴² Ross, *A Qualitative Study Exploring Characteristics of Churches*, s. 29.

⁴³ Ross, *A Qualitative Study Exploring Characteristics of Churches*, s. 29.

⁴⁴ Lawrence Kohlberg, “Moral Development and Identification”, *Child Psychology, The Sixty-second Yearbook of the National Society for Study of Education* (ed. H. W. Stevenson) Chicago 1963, s. 277-330.

Kohlberg'e göre, bireyin sosyal bir gruba ya da kuruma katılımı ne kadar yüksekse, başkalarının sosyal perspektiflerini takınma olanağı da o oranda fazlalır. Bu bağlamda Kohlberg, birbirinden farklı sosyal gruplara katılmanın gelişimi hızlandırdığını belirtmiştir. Buna bağlı olarak, rol almanın yetersiz kaldığı sosyo-kültürel koşullar altında, ileri evrelerin gelişmesi beklenmemektedir.

Ahlâk eğitimcileri, farklı yaşta bireyleri bir araya getirip, farklı kuşaktan oluşan gruplar arasındaki iletişimi cesaretlendirerek, kuşaklar arasında dinleme ve iletişim becerilerini geliştirebilir, düşünme ve davranış geliştirme konusunda en üst seviyede etkinin meydana gelmesine imkân sağlayabilirler. Ayrıca onlar, rol modeli olarak bir başkasının anlayış ve değerlerini tartışıp düşünerek ve rehberlik yaparak ahlâkî değerleri yükseltebilirler.

Bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda kuşaklararası ahlâk eğitiminin vicdan gelişimi açısından önemli katkıların olması söz konusudur. Vicdan gelişiminde bireylerin birbirleriyle diyaloga dayalı ilişkileri önem arz eder. Diyaloga dayalı olmayan iletişim sonucunda başkalarına üstün gelme, hâkim olma ve bölünme meydana gelirken diyaloga dayalı olan iletişim sonucunda işbirliği ve özgürlük için birleşme söz konusudur. Ayrıca diyaloga dayalı olmayan iletişim sonucunda bireylerin birbirlerini yönlendirme çabaları ve kültürel karmaşanın ortaya çıkması muhtemel iken diyaloga dayalı olan iletişim sonucunda sağlıklı bir organizasyon ve kültürel sentezin gerçekleşmesi mümkün olacaktır.

Ahlâkî gelişimin toplumsal koşulu, gelişimi destekleyecek ortamın meydana getirilmesi; ahlâkî bütünleşme ve özdeşleşmeyi motive edecek örneklerin oluşmasına yardım etmek; köktenci olmayan güvenlik sistemi oluşturmak; yaşamın her alanına ilişkin diyalog oluşturabilmek; tartışma, müzakere, konuşma imkânı hazırlamak; ahlâkî yargı ve davranışın örtüştüğünü gösterecek güvenilir bir ortam meydana getirmek; sadece içinde yaşanan toplum için değil, başka toplumları, dünyayı, doğayı dikkate alan, kollayan bir perspektif sunmak ve bunu teşvik etmektir.

Bu ilkeler çerçevesinde toplumda farklı yaş gruplarından bireylerin bir araya gelmesine imkân sağlayacak etkinliklerin düzenlenmesine, her yaşta bireyin katılabileceği eğitim etkinliklerinin gerçekleştirilmesine günümüzde daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynaklar

- Argyle, Michael - Hallahmi, Beit B., *The Social Psychology of Religion*, London 1975.
- Argyle, Michael, *Psychology and Religion an Introduction*, London: Routledge 2000.
- Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1988.
- Cansever, Gökçe, *İçimizdeki Ben (Freud'un Görüşününün Açıklanması)*, İstanbul: Beta Yayınları 1985.
- Çırak, Gönül Karakavak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri ve Ahlâkî Yargı Yetenekleri ile Kendini Gerçekleştirme Düzeylerinin Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Adana 2006.
- Çiftçi, Nermin, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi: Ahlâk ve Demokrasi Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (2003), s. 43-76.
- Erden, Münire-Akman, Yasemin, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Arkadaş Yayınevi 1995.
- Freud, Sigmund, *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri* (çev. Selçuk Budak), Ankara: Öteki Yayınevi 1994.
- Gander, Mary J.-Gardiner Harry W., *Çocuk ve Ergen Gelişimi* (ed. Bekir Onur), Ankara: İmge Yayınevi, 2. Baskı., 1995.
- Geçtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Baskı, 1990.
- Hökelekli, Hayati, "Çocukta Ahlâk Gelişimi", *İSAV Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, İstanbul 1998, s. 180-192
- Kapıkıran, Necla Acun Ahlâkî Davranış ve Topluma Yararlı Davranışlar: Sanat Eğitimi Fark Yaratır mı? *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2 (2008), s. 1-12
- Karaca, Faruk, *Dinî Gelişim Teorileri*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları 2007.
- King, Irving, "Imitation", *A Dictionary of Religion and Ethics* (ed. S. Mathews - G. Smith) USA: 1921.
- Kohlberg, Lawrence, "Moral Development and Identification", *Child Psychology, The Sixty-second Yearbook of the National Society for Study of Education* (ed. H. W. Stevenson), Chicago, 1963, s. 277-330.

- , “Stage of Development as a Basis for Moral Education”, *Moral Development, Moral Education and Kohlberg* (ed. Brende Munsey), Alabama: Religious Education Press 1980, s. 85-92.
- Köknel, Özcan, *Zorlanan İnsan, Kaygı Çağında Stres*, İstanbul: Altın Kitaplar 1988.
- Küçükalp, Emine, *Ahlâkî Yargı Gelişimi ve Dindarlık Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa 2004.
- Marr, Peter R., *Development of an Intergenerational Curriculum for Christian Education Ministry in the Church* (Doktora Tezi, Eastern University Baptist Theological Seminary), Pennsylvania 1990.
- Meadow, Mary Jo - Kahoe, Richard D., *Psychology of Religion Religion in Individual Lives*, New York: Harper and Row Publication 1984.
- Mercin, Levent, “Piaget ve Kohlberg’in Ahlâk (Moral) Gelişim Kuramlarının Özellikleri ve Karşılaştırılması”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (2005), s. 73-86.
- Onur, Bekir, *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, Ankara: İmge Yayınevi 1995.
- Ross, Christine M., *A Qualitative Study Exploring Characteristics of Churches Committed to Intergenerational Ministry* (Doktora Tezi, Saint Louis University), Missouri 2006.
- Yavuz, Kerim, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- White, W. James, *Intergenerational Religious Education*, Birmingham, Alabama: Religious Education Press 1988.
- Winch, R. F., *Identification and its Familial Determinants*, Bobbs-Merril, New York 1962.

